

ШЫН

№ 67
(19598)

2022 чылдың
сентябрь 7
среда

Хүннүң үнери — 06:04
Ажары — 19:17
Хүн дурту — 13:13

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

Хүрээ тудуу уламчылап, шуудаан

/ Тываның Баштыңы В.Ховалыг хүрээ тудуун хынаан.

/ Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

Сиген шөлдеринде ажил кидин-түлүк

Улуг-Хем кожуунга өске чылдарда ортумак дурт-сынның кижиге көзүл-бейн баар кылдыр сиген өзер турган болза, бо чылын үзе тура 20 – 28 см четкен. Өске чылдарда сентябрь айда сиген кезилдези барык адакталып турган болза, бо чылын план күүселдезиниң чартыгы безин четпээн. Шак мындыг байдалдан хол салдынмайн, Улуг-Хемниң көдээ ажил-агыйлыгылары мал чегин шыдаар шаанче белеткеп турарын сургакчылаашкын үезинде четкеш, көрдүвүс.

\\ 5-ки арында

Кызыл-Арыгда бүдүрүлгө чери

Санчайларның өг-бүлөзи 2020 чылда «Социал керээниң» ачызында күрүнөдөн 220 муң рубльди чазаныр цех ажыдар сорулга-биле деткимчеге алганнар. Хериминиң иштинде гаражын чазаныр цех кылдыр эде кылгаш, хоюглаар, үттээр, төгериكتээр, чонар дөрт станок садып алганнар. Шоран ажылдап эгелей бергеш-ле, бодун боду ажылга хаара тудар (самозанятый) деп программада тургустунуп алган.

\\ 8-ки арында

22 млн

рубль-биле республиканың
техникумнарының материалдыг
баазазын чаарткан.

Шаңналдарны тывыскаан

Республика Чазаның Даргазының оралакчызы Украинада тускай шериг операциясында чаңгыс чер-чурттууларывыска барып ужурашкан.

Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Тимур Куулар Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле Украинада тускай шериг операциясында киржип турар чаңгыс чер-чурттууларывыска барып ужурашкан, материалдыг дузаны чедиргеш, шылгараан дайынчыларга күрүне шаңналдарын тывыскаан.

Оларның хөй кезии тускай шериг операциязының эң-не эгезинден тура Донбасста шериг хүлээлгезин күүседип, чартык чылдан хөй үениң дургузунда украин нацизм-биле демиселде киржип турар.

Шак мындыг ужуражылгалар чаңгыс чер-чурттууларывыска тура-сорукту берип турары чугаажок.

Ооң дугайында Владислав Ховалыг социал четкиде бодунуң блогунда демдеглээн: «Тимур Борисовичиниң дамытканы-биле алырга, шериглериниң тура-соруу бедик, 15 минута ужуражылганың соонда ол-ла дораан дайынчы хүлээлгезин күүседип чорупканнар. Подмосковьеге россияжи журналисти өлүрген сөөлгү болушкун чүгле дайын шөлүндө солдаттарга звес, а бистиң шуптувуска айыылды тургузуп турар. Чүгле Донбассты звес, а бүгү Россияның чурттакчы чонун дайзындан бистиң шеривистиң камгалап турарының бадыткалы ол. Бүгү сагыш-сеткиливис, чүрээ-вис-биле чаңгыс чер-чурттууларывыс-биле кады бис».

/ Чазактың парлалга албаны.

| ШАЖЫН-ЧҮДҮЛГЕ |

Хүрээ тудуунга чораан

Он дөрткү Далай-Ламаның 1992 чылда Тывага чорааш, ыдыктап каан чери найысылал Кызыл хоорайның мурнуу талазында Южный микрорайонга сарыг шажын хүрээзин 2014 чылда тудуп эгелээн. Ону тудуп доозуп, ажыглалга кириптерге, сарыг шажын чүдүлгезиниң хүрээзи боорундан аңгыда Чөөн чүк эртем-билиин Тывага сайзырадып негтередириниң төвү болур ужурулуг.

Бо хүрээниң тудуунун төөгүзү нарын болгаш узун дээрзи чонга билдингир. Улусчу арга-биле тудуп эгелээн хүрээниң акшаландырышкын айтыры база берге болган. Ооң таваан салырынга, ханазын тудуп үндүреринге аңгы-аңгы тудуг организациялары ажылдап турган. Хүрээ тудуун түр үеде соксаткаш, 2022 чылда уламчылап шуудаткан.

Тываның «агаар эжи» аэропорт баар орук кыдында бедип үнүп келген бо хүрээ республиканың база бир онзагай демдээ апаар. Ооң тудуу ам дээрзинде доозулбаан-даа болза, ол бир янзы кылдыр көстүр. Амгы үеде хүрээниң даштыкы болгаш иштики шеверлеп ажылдарын чорудуп

турар. Ол ажылдар-биле чергелештир электри, чылыг, изиг болгаш соок суг четкилерин чедир кылыр ажылдар доостурунун кырында келген.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг сентябрь 6-ның хүнүндө хүрээге барып, тудуг ажылдары кандыг чоруп турары-биле танышкан. Хүрээниң иштики-даштыкы шеверлели дээш өске-даа нарын ажылдарны чорудуп турар «Бам-стройпуть» тудуг компанияның мында ажылдап турар организациязының удуртукчузу Василий Соболев хүрээде тудуг ажылдары кандыг чоруп турары-биле Владислав Ховалыгны таныштырган.

/ Шаңгыр-оол ЛОПСАН.
/ Ада ТЮЛЮШТУҢ тырт-тырган чуруктары.

| ЭКОНОМИКА |

Тываның 2022 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң чамдык түңнелдерин үндүрген

Чазак Даргазының оралакчызы албан-хүлээлгени күүседип турар Владимир Донскихтиң удуртулгазы-биле Тываның Чазанга республиканың Экономиктиг хөгжүлдө болгаш үлөтпүр яамызының коллегия хуралы болуп эрткен.

Экономиктиг хөгжүлдө сайыды Айдыс Сат яамының чамдык ажыл угланышкыннарының дугайында илеткээн. Яамы эрткен чылын ажыл-чорудулгазының мурнады күүседир элээн каш угланышкыннарын тодарадып, кол кичээнгеи ынаар угландырганын демдеглээн. «Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту база хуу сайгарлыкчы эгелээшкенин деткири» национал төлөвилеп чорудуу-биле тус черниң бизнестин сайзырадыры, 2020 – 2024 чылдарда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң тускай программаның боттандыралы – мурнады боттандырап кол угланышкыннар болур.

Сайыт амгы үеде регионунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сан-чурагайынга делгереңгей доктааган. Хо-руушкуннуг ыйыдышкыннар-

биле холбаалыг таарымчалыг звес байдалдар, ТБ кол ставказының өскени, коронавирус пандемиязы турзажок, республиканың экономиктиг хөгжүлдезиниң көргүзүлгери нии-тизи-биле өскенин дыңнаткан.

Чижээ, казы-мал байлактар тывыжы көвүдөп, үлөтпүр индекси 37,3 хуу улгаткан. «Межегейхөмүр» КХН катап ажылдап эгелээнинден хөмүр-даш тывыжы 2,5 катап улгадып, 589 муң тоннаны каскан; полиметалл рудазының тывыжы 5 хуу азы 582,2 муң тонна четкен. Демир-бетон база пөс-таавы кылыгларын көвүдеткенинден болбаазырадылга бүдүрүлгези 24,2 хуу өзүлдени берген.

Тудуг ажылдарының ниити хемчээли эвээжээн-даа болза, бирги чартык чылда чуртталга бажыңнарын 47,8 хуу улгаттырып, 82,177 муң дөрбелчин метр шөлдүг хөй аал чурттаар 10 бажыңны дужааган.

Бирги чартык чылда бүрүткеткен ажыл чок хамаа-

тыларның саны 10,3 хуудан 5,9 хуу кылдыр кызырлып, 13,7 муң кижиги турганындан 7,4 муң чедир эвээжээн. Боттарын ажыл-биле хандырган кижилер саны немешкен.

«Голевтиң даг-руда компаниязы» КХН төлөвилелин боттандырап планны эде кылганы-биле, кол капиталче инвестиция хемчээли кызырылганы – бирги чартык чылда кудуку деңнелде көргүзүлгелер санынче кирген.

– Республикада кризиске удур хемчеглерни чорудуп турар – деп, сайыт демдеглээн. – Биче болгаш ортумак

сайгарлыкчы чорук субъектилерин, чурттакчы чонну деткиир хемчеглер алдынган. Үндүрүлгелер кирилдезин көвүдедиринге идиг бээр орулга курлавырын улгаттырар талазы-биле хемчеглер планын күүсеткенин бистиң специалистеривис хынап турар. ТР-ниң Экономиктиг хөгжүлдө яамызы кол макро-экономиктиг көргүзүлгелери бадырбас дээш ол угланышкында ажылды уламчылаар. Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Владимир Донских биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткири чугула деп айткан. Ылаңгыя ону хөгжүдеринге чээли акша-хөреңгизи чедингир болур ужуруг.

Яамының коллегия хуралында «2022 – 2024 чылдарда Тыва Республиканың үлөтпүр болгаш инвестиция политиказын хөгжүдери» база «2022 – 2024 чылдарда Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдери» күрүне программаларының республикада боттанышкынының түңнелдерин көргөн. Тыва Республикада Сайгарлыкчы чорук деткиир фондунун директору Орлан Ооржак, ТР-ниң Магадылал фондунун башкарыкчысы Алисия Монгуш база республика хөгжүлдезиниң фондунун директору Аяс Нурзат илеткелдерни кылган.

/ Чазактың парлалга албаны.

Хөмүр-даш садарының чуруму

Хөмүр-даш садарына хамаарышкан хөй-ле шуугаазыннар, үндезин чок “дидир-дидирлер” сөөлгү неделяда социал четкилерге дыргын апарган турганының түңнелинде, чонну дүвүредип турар чугула дээн айтырылгарга хары алыры-биле Регион удуртулгазының төвү республиканың одалга болгаш энергетика сайыдының бирги оралакчызы Эдуард Куулар-биле дорт дамчыдылганы эрттирген.

Бир дугаар ээлчегде хөмүр-даш уургайынче паспорттуг кирер негелдеге хамаарыштыр тайылбырны берген.

Хөмүр-даш уургайының девискээринче кирер кижиле албан паспорттуг болур ужурулуг. Чүге дээрге ук объект айыылдыг бүдүрүлгө черинге хамааржыр. Ынчангаш ону үргүлчү хайгааралда тудуп турар ужуру-даа ол. Шак ол негелде ооң мурнунда хөмүр-даш уургайындан хөмүрнү бодунуң өрттээнге садып алгаш, хоойлуну хажытпышаан, өске регионнарже өстүргөш садып турган улуска база доктор-моондак таварыштырар ужурулуг.

Чуртталга бажыңының документи, чер паспортту дээн ышкаш өске кандыг-даа документ хөмүр садып алырынга негеттинмес дээрзин Эдуард Донгак тайылбырлаан. Кожуун, суму чагыргаларының удуртукчулары боттарының хары-салгалыг девискээрлеринде одаар хөмүр хереглеп турар чурттакчы чоннуң бажыңнарының даңзызын тургускаш, хөмүр-даш уургайлары, складтарда кирип каан турар ужурулуг кылдыр ажил организаастаттынган. Олар ук даңзыны тургузуп тургаш, документи чок, чедир кылдырмаан, чаа туттунган азы арендада дужааттынып турар бажыңнары база даңзыже кириген турар ужурулуг. Кожуун чагыргаларының тургускаш даңзызы-биле хөмүр складтары чонга кайы хире хөмүр садарын санап алган болур. Ынчангаш бажың бүрүзү хөмүрнү четчири-биле садып алыр аргалыг.

Бир кижиге 5 тоннадан көвүдөдир хөмүр сатпас деп хоозун чу-

гаа база шынга дүүшпес. Одалга сезонунуң үезинде хамаатылар бажыңыга кайы хире хөмүр хереглеттинерил, ол хирени садып ап болур.

2014 чылда Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле одаар бажыңнарга хөмүрнүң хереглеттинер нормазын 1 дөрбелчин метрге хамаарыштыр 119 кг болур деп санаан. Ук хемчээл бажыңны болгаш херим иштинде турар гараж, чунар-бажыңга база артыкшылды-биле чедер деп санап турар. Кожуун бүрүзүнде одалга складтарында хөмүрнү, ук хемчээлди сагывышаан, чорудуп турар. Шак ындыг план чок болза, хөмүр-даш уургайына кайы хире хөмүр белеткээри билдинмес болур.

Садып алыкчы кижиле бодунга садып ап турар бе дээрзин тодардыры чугула. Бир эвес хуннуң-не хөмүр садып алыры-биле кээп туруп бээр болза, чигзинчиг апарбайн канчаар. Ынчангаш ол кижиле хөмүр-даш уургайынче кирер эргезин ышкынып болур. Эрткен чылын 2220,10 рубль чедир хөмүр өрттээн чүгле чурттакчы чонга эки болзун дээш чигеткен турган. Ооң мурнунда хөй-ле хууда сайгарлыкчылар, хөмүр сөөртүкчүлери боттарына садып алган улус бооп, чигеткен өрттектиң

кырындан немеп алгаш, улаштыр садып турган болгай. Олар хоойлу-га дүүшпес арга-биле боттарына орулга кирип ап турган. Хөмүр-даш уургайы, одалга складтары, Одалга болгаш энергетика яамызы чиижең садыгжыларга хөмүр өрттээн кайы-хамаанчок өстүргөш, садар байдалды тургуспас дээш чогуур хемчеглерни чорудуп турары ол.

Оон аңгыда хөмүр өрттээниң өзериңиң дугайында дамчыыр чугаалар чон аразында чоруп турар. Эрткен чылгы доктаал ёзуугаар 1 тоннада хөмүрнүң өрттээ 2220,10 рубль. Бо чылдың төнчүзүңге чедир кандыг-даа өскерлиштин турбас ужурулуг дээрзин Эдуард Куулар дыңнаткан. Өртөктер канчаарга-даа өзүп турар болганда, эрткен чылдың чарыгдалдарын санап көргөш, чүгле 3 азы 5 хире хуу өстүрүп болурун дыңнадып турар. Ук айтырыгны чүгле тарифтер албанының болгаш Тыва Республиканың Чазааның деңнелинге шийтпирлээр. Ынчангаш амдыызында хөмүр өрттээн өстүрер дугайында чугааларда кандыг-даа барымдаа чок.

Тыва Республиканың Баштыңының даалгазы-биле республикада 27 одалга складтары ажилдап эгелей бээр ужурулуг – септелге, белеткел ажилдары адалталган.

Кожууннарда одалга складтары

Республиканың кожууннарында уурук-сууруктап одалга сезонунга белеткел ажилдары чоруп, хөмүр болгаш ыяш-даш айтырыын шийтпирлеп эгелей берген.

Кызыл хоорайның девискээринде хууда сайгарлыкчы Андрей Сенокосовтуң хөмүр складында чонга хөмүрнү садып эгелей берген. Ук склад Таёжный кудумчузу 3 “А” дугаарлыг оран-савада ажилдап турар. Ында Балахтин болгаш Каа-Хемниң хөмүрнү садып турар. Хереглээн кижиле баргаш шилип ап болур. Амгы үеде ында 300 тонна Балахтин болгаш 30 тонна Каа-Хем хөмүрү бар. Уургайлардан эжелген хөмүрнү чүдүрер, дүжүрер талазы-биле бергедээшкннер чок. Чүге дээрге ук складта RUNMAX маркалыг чаа фронталдыг чүдүрүкчү техника ажилдап турар. Ол ышкаш хөмүр килдээр деңзизи хыналданы эрткен.

Чөөн-Хемчик кожуунда одалга талазы-биле кандыг-даа бергедээшкннер чок, план ёзуугаар чогуур ажилдар үе-шаанда чоруп турар дээрзин чагырга даргазы Алексей Тюлюш дыңнаткан. Ук кожуунда чедери берге деп санаттынып турар Элдиг-Хем суурже хөмүрнү чедирген. Кожууннуң одалга склады база ажилдап турар. Хууда сайгарлыкчы Борис Монгуш күчү-күштүг техниказы-биле хөмүрнү сөөртүп турар. Эрткен чылдың хөмүрүнден 50 тонна хөмүр курлавырда арткан. Ооң кырындан база хөмүрнү дажып эгелей берген.

Бай-Тайга кожууннуң чагырга даргазының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Аяс Хертек ук кожуунда ийи одалга склады бар дээрзин дыңнаткан. Бирээзи күрүнениң база хууда сайгарлыкчының. Амгы үеде күрүнениң одалга складында 8 кижиле составтыг бригада долгандыр херим-кажаазын, чырык болгаш деңзи септээр ажилдарны кылып чорудуп турар. Ук ажилды сентябрь 10-га чедир дооскан турар ужурулуг. Хууда одалга склады ТДРК-биле керээни чарып турар. Бо неделядан тура ажилдап эгелээрине белең.

Танды кожууннуң чагырга даргазы Алик Монгуштуң чугаалап турары-биле алырга, Бай-Хаак суурнуң девискээринде ооң мурнунда ажилдап турган хөмүр-даш складын республиканың Чуртталга-коммунал ажил-агый яамызынче дамчыткан. Амгы үеде складта септелге ажилдары чоруп турар. Чоокку хуннерде складка чугула херек техника келир. Ук техника келирге-ле, Каа-Хем резинден хөмүрнү сөөртүп, чонга садып эгелээр.

Ол ышкаш өске кожууннарда база одалга складтарын септээр ажилдар чоруп турар. Ук ажилдарны бо неделяда дооскаш, хөмүр сөөртүлгезин эгелээрин планнап турар.

“Социал хөмүр” төлевилели

Республиканың кожууннарында сентябрь 1-ден тура “Социал хөмүр” төлевилели-биле хөмүр-дашты сөөртүп эгелей берген. Күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы Чечена Дудуптуң чугаалап турары-биле алырга, бир дугаарында Ыраккы Мөңгүн-Тайга болгаш Бай-Тайга кожууннарже хөмүр-дашты чедирер.

Ук төлевилелдин күүседикчилери Одалга болгаш энергетика, Күш-ажыл болгаш социал политика яамылары болур дээрзин ол чугаалаан. Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы күрүнө деткимчезин алыр хамаатыларның даңзызын тургузуп бээрге, Одалга болгаш энергетика яамызы хөмүрнү саткаш, кожууннарда чедирер. Хөмүр болгаш ыяшты социал дуза алыкчызының адресинге чедиргеш, дүжүрер ажилды кожун чагыргаларының күш-ажыл болгаш социал

дуза эргелелдери харыылаар. Чурттап турар чериниң аайы-биле хөмүр-даш азы ыяшты бээр. Чедери берге Тожу болгаш Тере-Хөл кожууннарының социал дуза алыкчыларын ыяш-биле ханды-рар.

Кызыл хоорайда хөй ажы-төлдүг болгаш эвээш хереңгилег социал хөмүр-даш алыкчыларының даңзызын чазын-на тургузуп каан дээрзин, Өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза төвү дыңнаткан. Ук деткимчени алырда, ада-иезиниң документилериниң, назы четпээн уругларының төрүттүнген дугайында херечилелдериниң, чурттап олурар оран-савазының дугайында хоойлу ёзуугаар бадыткап турар документилериниң хоолгалары болгаш өг-бүлениң сөөлгү үш ай дургузунда орулгазының дугайында шынзылга херек.

“Социал хөмүр-даш” төлевилели 6 дугаар чыл ажилдап турар. Чазак чылдан чылче дуза херек өг-бүлелер-

ни хөмүр-даш-биле хандыруу хемчеглерни чорудуп турар. 2017 чылда 718 өг-бүлөгө, 2018 чылда 1061, 2019 чылда 2032, 2020 чылда 3085, эрткен чылын 3222 өг-бүлени социал хөмүр болгаш ыяш-биле хандырган.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның эгелекчи саналы-биле эрткен чылдың төнчүзүнде республиканың Чазааның болгаш КХН “ТДРК-ның” аразына социал-экономиктиг кады ажилдажылганың дугайында дугуржулгага атты салган. Ук компания бо чылын “Социал хөмүр” төлевилелиниң фондузунче 21 млн. рубль түңнүг одаар чүүлдү кириерин хүлээнген.

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге социал дуза кылдыр хөмүр-даш азы ыяшты чылда 1 катап бээр. Хөмүр одап турар кожууннарда 1 өг-бүлөгө-ле 2 тонна 145 кг. хөмүрнү, а ыяш одаар Тожу болгаш Тере-Хөл кожууннарда 4,8 куб ыяшты бээр.

» **Деткимчени алырда, ада-иезиниң документи-лериниң, назы четпээн уругларының төрүттүнген дугайында херечилелдериниң, чурттап олурар оран-савазының дугайында хоойлу ёзуугаар бадыткап турар документилериниң хоолгалары болгаш өг-бүлениң сөөлгү үш ай дургузунда орулгазының дугайында шынзылга херек.**

/ Арынны Чыжыргана СААЯ белеткээн.

Кемниг херектер саны чавырлып турар

Тыва Республикада Ишти-ки херектер яамызы бо чылдың 8 айының түңнелдери-биле таныштырган. Яамының үндүргөн түңнелдери езугаар алырга, республикада кем-херектер үүлгедир чорук ниитизи-биле чавырлып турар байдал бар болуп турар.

Республика девискээринде бүрүткеттинген кем-херек үүлгедииш-киннеринин сан-чурагайлары кызырылган дээрзин иштики херектер сайыды Ю. Поляков дыңнаткан. Эрткен 2021 чылдың сес айының статистиктиг сан-медээзинге деңгей алырга, кем-херек үүлгедииш-киннеринин саны дөртүң бир кезии хире кызырылган болуп турар. Кадыкшылга аар хора чедирген кем-херек үүлгедииш-киннерин истеп ажыдар чоруктуң деңгели чүс хуу четкени ук албан черинин ажылының үре-түңнелдиг болуп турарын херечилеп турар. Ындыг кем-херек үүлгедииш-киннеринин ниити саны 24 хуу кызырылган.

Үптээш-киннеринин саны база эвээжээн дээрзин эрге-хоойлу камгалаар албан чери дыңнадып турар. Сес айының дүргүзүндө оларның саны 40 ажыг хуу кызырылган. Дээрбедекчи чорук – 43 хуу чавызаан. Мал-маган оорлаар чоруктар база көзүлдүр-ле эвээжээн. Оон аңгыда, ооргал алыскан соталыг телефоннарны дилеп тывар чоруктуң үре-түңнелдиги 41 хуу өскөн.

Шылгараңгай участок шагдаазын тодарадыр

«Улустуң участок шагдаазы» деп мөөрей Россияга чылдың-на болуп турар. Мөөрей үш кезектен тургустунган. Кожууннарга сентябрь 11-ден 20 хүннеринде, оон соонда октябрь 7-ден 16-га чедир регионалдыг чадазы болуп. Тус черлерге тиилекчи болган участок шагдаалары ноябрь 1-ден 11 хүннеринде Россия чергелиг мөөрейге киржир эргелиг.

Россия чергелиг мөөрейге киржир участок шагдааларын республиканың чону онлайн бадылаашкын-биле соңгуур. Кожууннарга болган мөөрей-ниң бадылаашкыны 2022 чылдың сентябрь 11-ден эгелеп 17.мвд.рф сайтыга болуп.

Онлайн бадылаашкынга идепкейлиг киржиринче чонну кыйгырдывыс.

/ТР-ниң ИХЯ парлалга албаны.

| МАЛ ООРУ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ |

Чүгле оорларның «олчазы» эвес...

Малды оорлаарының кол чылдагааны – мал-маганның ээлери оларны кадарбайн, одарже сүрүп үндүрүптери деп чүве мал ээлериинин боттарынга база эки билдингир. Ооң кадын-да оларга хоойлу-дүрүм, корум-чурум камгалалының ажылдакчылары «Мал-маганыңар кадарып одарладыңар, оон башка оларны оорлап алгаш баар» деп чыгып-сургап шаг бооп келген. Шагдааларның чагыг-сүмези, дүктүг чүве болза, тазарып каан деп хөөредип болуп.

Республикада мал оорунуң 80 хуузу – кадарчызы чокка оъттап чораан мал-маганы оорлааны. Мал-маганын оорлаткан дугайында малчыннар иштики херектер органнарынга дарый дыңнатпаанындан оорларны дүрген истеп сүрүп, тудуп алыры белен эвес.

Сөөлгү үеде мал оорлаары организастыг хевирже шилчээн. Чурттакчы чонда автомашиналарның көвүдээнинден, соталыг харылзааның республиканың девискээринде калбарганындан чамдык алыксак-чиксек кижилер малды организастыг болгаш дүрген оорлаар аргалыг апарган. Одарларны аъттыг кезип чорааш, кайда кадарчызы чок мал оъттап чоруур-дур, ынаар чүкк машиналыг эштерин оорлар кыйгырып, мал-маганын дүргени-биле чүдүрүп оорлап ап турар.

Организастыг мал оор-

лаар чорукту илередип тыпкан таварылгалар иштики херектер органнарының ажылында бар. 2020 – 2021 чылдарда чурттакчыларның өңчү-хөреңгизин организастыг оорлаанының тос таварылгалары илереттинген, оларның дөртү мал оору болган. Организастыг бөлүктүң кежигүннери дүне Би-Хем кожуунуң суурларын, малчыннарның одарларын машиналыг кезип, кажаалаттынмаан азы кудумчуларда болгаш одарларда чоруур малдарны чүдүрүп оорлап турганнар. Бо бөлүк Би-Хем кожуунуң девискээринге мыйыстыг болгаш чылгы малды оорлаанын шагдаалар

истеп дооскан, суд органнарында херектерни шилчиткен.

Хууда мал-маганын оларның ээлери одарже сула оъткарып үндүрүпкеш, оорлаткан таварылгалар кайы хөй. 2020 чылдың февраль 4-те даң бажында 4 шак үезинде полицияның Туран

хоорайда пунктузунче эр кижителефоннааш, дүүн кежээ одардан инектеринин бирээзи келбээнин, ону дүне дилээш тыппаанын дыңнаткан. Иштики херектерниң оперативтиг ажылдакчылары Би-Хем болгаш Кызыл кожууннарның девискээринге шалыпкын хөделгениниң түңнелинде, Сесерлиг суурнуң чоогунга «УАЗ 31512» марканың машиназын доскаш, оон иштинден оорлаткан инекти тыпкан. Каа-Хем суурнуң чурттакчызы орук чоогунга чораан, кадарчызы чок инекти чүдүрүп оорлаанын өчээн. Мал оорларын истеп сүрери иштики херектер ажылдакчыларынга кончуг

айыылдыг апарган. Сүт-Хөл кожуунуң Кара-Чыраа суурнуң чоогунга дүне шагдаалар мал оорларын истеп тыпкаш, тудуп алыр дээрже, оорлар удурланган. Оларның бирээзи оперативтиг ажылдакчыны бижектээн.

Россия – Моол күрүне

кызыгаарының чанында сумуларның чурттакчылары кызыгаарны эртип, Моолдан мал оорлаарының каш-даа таварылгалары илереттинген. Моол кирип, мал оорлаан кижилер россияжи болгаш моол кызыгаарчыларга ок-боолуг удурланган таварылгалар каш-даа болган.

Автомобиль оруктарының чоогунда суурларның чурттакчылары, кыштагларның ээлери малчыннар мал-маганы кадарчы чокка одарладып үндүрүптери автомашиналыг чораан кижилерге дыка айыылдыг апарган. 2022 чылдың баштайгы беш айларында автомашиналар Тываның оруктарынга 30 мал-маганын үстүрүп бастырган. Мындыг болуушкуннарның хөй кезии дүне, караңгыда болуп турар. Мал-маганын бастырган автомашиналар озал-ондааның үезинде пассажирлер кемдээн, өлгөн таварылгалар ийи-чаңгыс эвес. Чижээлээр-ге, 2021 чылдың ноябрь айда Р-257 федералдыг трассаның Чөөн-Хемчик биле Улуг-Хем девискээринде участогунга дүне орукче хенертен үне халып келген аътка автомобиль үзүп, озал-ондак болгаш, ийи пассажир амы-тынындан чарылган.

Кадарчызы чок чоруур мал-маган чүгле оорларның «олчазы» эвес, а автомобиль оруктарынга шимчээшкнге шалтыктыг, чолаачыларның болгаш пассажирлерниң амы-тынынга айыылдыг апарган.

/ Лопсан МОҢГУШ.

| КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ |

Каңдаашкынның уржуктары

Тываның девискээринге 2022 чылдың чайынында чаъс-чайык эвээш дүшкени, агаар-бойдустуң кончуг изиг болганындан улуг каңдаашкын болган.

Оът-сигенниң үнгени дыка таары, тараа аймааның үнгени тарылга шөлдериинин чамдызында чүгээр-даа болза, чемиш тыртып четтикпейн, сывынга-ла ара быжып каан. Республиканың чер болгаш мал ажыл-агыйы каңдаашкындан улуг хемчээлдиг когаралга таварышкан. Каңдаашкынның болган байдалдарын Тываның девискээринде агаар-бойдустуң хайгааралын чорудуп турар метеорология албаны бадыткаан.

Россия Федерациязының Чазааның 2007 чылдың май 21-де № 304 «Агаар-бойдус болгаш техногенниг чылдаганын онза байдалдарны классификаастарының дугайында» доктаалы езугаар Тыва Республиканың девискээринге муниципалдыг чергелиг онза

байдалдар режимин кириген. Чижээлээр-ге, Барыын-Хемчик кожуунуң девискээринге 2022 чылдың июль 12-ден, Улуг-Хем кожуунга 2022 чылдың июль 5-тен, Эрзин кожуунга июнь 25-тен, Чаа-Хөл кожуунга 2022 чылдың август 8-тен, Тес-Хем кожуунга 2022 чылдың июль 21-ден онза байдалдар режимин чарлаан.

Муниципалдыг чергелиг онза байдалдар режимин кириген кожууннарда онза байдалдардан когаралды дуглаарыга херек акша-хөреңгиниң чүү хире херегин баш бурунгаар санап үндүрери-биле каңдаашкындан когаралдың хемчээлин тодараткан, актыларны тургускан. Ол актыларны барымдаалааш, хууда ажыл-агыйлардан эгелээш, когаралга таварышкан көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң шуптузунга деткимчени көргүзөр.

Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Эрзин, Чаа-Хөл, Тес-Хем кожууннарның администрациялары каңдаашкынның тус черлериниң көдээ ажыл-

агыйларынга чедирген когаралының дугайында чогуур документтерни август 19-ка чедир хуусаада кириген.

Республиканың девискээринге болган каңдаашкынның когаралының ниити хемчээли, баш бурунгаар санаашкынар-биле алырга, 56 446,92 муң рубль.

Каңдааш, кургаан тараа болгаш тарымал сиген шөлдерииниң ниити хемчээли 11 006,2 га, оларның 7 139,2 газы тараа, 3 867 га тарымал сиген шөлдери. Чайгаар үнген оът-сигенниг шөлдөр база дыка каңдаан.

Сугаттыг шөлдөрдө дүжүттүң хемчээли мурнуку чылдарда 1 гадан 14 центнер турган болза, каңдаашкынның 2022 чылда 1 гадан дүжүт ортумаа-биле 7 центнер боор деп специалистер санап үндүргөн. Ол дээрже 2 катап эвээш. Ол дээрже каңдаашкынның дорт уржуу.

Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызының 2021 чылдың сентябрь 8-те № 615 «Көдээ ажыл-агый

камгаладылганының 2022 чылда планын бадылаар дугайында» доктаалы езугаар көдээ ажыл-агый культураларының камгаладылганының даңзызы бар. Ол даңгыда Тывада тарып өстүрүп турар кызыл-тас, арбай, кырлыг-кара дээш өске-даа көдээ ажыл-агый культуралары кирген. Үстүндө айтылган доктаалдың негелделеринге даянган, каңдаашкынның уржуунда когаралдарның хемчээлин федералдыг яамыга бадыткаар, когаралдарны дуглаар акша-хөреңгини камгалап алыр талазы-биле ажыл республиканың Көдээ ажыл-агый яамызында чоруп турар.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Сиген шөлдеринде ажил кидин-түлүк

Бо чылын кааң чай эрткен болгаш кайда-даа сиген шоолуг үнмээн. Республика-ның хөй сиген үнер кожуун-нары безин бо чылын мал чеминиң белеткелиниң пла-нын күүседип четтикпейн турар. Чижээ, Улуг-Хем кожуунга өске чылдарда ортумак дурт-сынныг кижиге көзүлбейн баар кылдыр сиген өзер турган болза, бо чылын үзе тура 20 – 28 см четкен. Өске чылдарда сентябрь айда сиген кезилдези барык адакталып турган болза, бо чылын план күүселдезиниң чартыгы безин четпээн. Шак мындыг байдалдан хол салдынмай, Улуг-Хемниң көдээ ажил-агыйлыгылары мал чемин шыдаар шаанче белеткеп турарын сургакчы-лаашкын үезинде четкеш, көрдүвүс.

Улуг-Хем кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң консультант-агроному Бора-Хөл Энмекей:

– Бо чылын бистиң кожуунга 5010 га шөлден мал чеминге 16 муң 182 тонна сигенни белеткээри планнаттыг. Бо хүнде кестингени – 4200 га шөл. Ол хиреде чүгле 3240

тонна сигенни кезип, белеткеп алган бис. Планывыстың чүгле 20 хуузу-дур ийин. Артканын сиген эки үнген черлерни дилеп тургаш, сентябрь 25-ке чедир черле шыдаптар боор бис. Бистиң бо мындыг байдалывысты Тываның Көдээ ажил-агый яамызы эки билип, машина-техника талазы-биле деткимчени көргүзүп турар-даа болза, сиген эвээш болуп турар. Бо хүнде 59 машина-техника болгаш 135 кижиге сиген кезилдезинде хаара тутунган ажилдап турар. Сайыдывыс Сергей Конзан-оолович Ондар боду доктаамал кээп, ажил кандыг байдалда чоруп турарын хынап турар. Арат ажил-агыйлыгылар сиген эки үнген черлерден шыдаар шаа-биле мал чемин белеткеп ап турлар. Өске чылдарда сиген шөлдерин чамдык кожууннар-

га берип турган болзувусса, бо чылын боттарывыска безин чедишпейн турар. Ындыг-даа болза, чагыг кириген ко-жууннарда бар шаавыс-биле дузалажыр бис – деп, аныяк агроном бүзүрелдиги-биле чугаалады.

Шагаан-Арыгдан ырак эвесте Белдир-Кежи деп черде сиген шөлүнге чеде бээривиске, ажил кидин-түлүк чоруп турар болду. Ында “Идегел” МУБ-туң көдээ ишчилери кескен сигенин ол дораан дүргеткээш-ле, Арыг-Бажынче дажып турар. Бүдүрүлгениң директору Эрес Мижит-оолдуң чугаазы-биле, 28 гектар черден ооң мурнун-

/ “Идегел” МУБ-туң тракторизи Шогжаан Ыйма-Серен.

ажыл арай-ла саадап турарын трактор башкарыкчылары чугаалажып турдулар.

“Бир эвес техника-ла шыдаар болза, бир хүнде 300 килдин дүргеткенин 100 чедир кылып болур. Ол дээрге 30 тонна сиген-дир. Амы-хууда ботка база сиген кезер бис. Ажил хөй. Бодум өөм ишти Ай-кыс-биле хууда 10 шаа саар инектиг бис. Көдээ ажил-агый яамызы-ның деткимчези-биле сүттен кылган ак чем бүдүрер биче цехти ажилдадып эгелээнден бээр үш чыл болуп тур бис. Бир инектен 10 литр сүттү алыр, чамдыкта эвээш-даа боор. Өреме, творог, сүт, хойтпакты Хайыраканың школазынга чедирип, ажилды шаа-биле чорударывыска, чамдыкта чогуңгур, чамдыкта

/ Улуг-Хем кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң консультант-агроному Бора-Хөл Энмекей.

хоомай-даа боор. Кандыг-даа байдалда ажил-агыйны холдан салбайн, кызар болза, чоорту черле чүгээртей бээр боор деп идегээр чордувус” – деп, тракторист Шогжаан Ыйма-Серен чугаалады. Көдээ ишчилерге сентябрь

айның чылыг хүннери кончуг чымыштыг, чай алынмас үе. Мал чемин ам эки белеткеп албас болза, кыжын бергедей бээр дээрзин олар кымдан артык билир.

/ К. МОНГУШ
Чуруктар авторнуу.

| СОҢГУЛДА – 2022 |

Баш удур соңгулдалар

Тыва Республиканың чедери берге болгаш ыраккы кожууннарында август 28-тен сентябрь 8-ке чедир баш удур соңгулдалар болуп эгелей бергенин ТР-ниң Соңгулда комиссиязының даргазы Орлан Дандар медеглээн.

“Баш удур соңгулдалар хоойлу ёзугаар көрдүнген кожууннарда эртип турар. Сентябрь 4-ке чедир 300 кижиге соңгулаан. Баш удур соңгулда 17 соңгулда участоктарында 213 черге болур. Тус черниң Төлээлекчилер хуралының депутаттарының соңгулдазы Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Тере-Хөл кожууннарынга болур” – деп, Орлан Дандар чугаалаан.

Баш удур соңгулдаларны эрттирери-биле, тус черниң соңгулда участоктарының кежигүннери малчын турлагларже кижиге бүрүзү соңгулдага киржир аргалыг болзун дээш, үнүүшкүннерни кылып турар.

/ Самба НОРБУЖУК.

Чурукту интернет четкизинден алган.

Үе биле шынарны будаваза чогуур

2022 чылдың сентябрь 5-те, 16.00 шакта ТР-ниң өөредилге сайыды Алексей Храмцов-биле «Тыва Республика-да чаа өөредилге чылының эгези» деп дорт эфирге ужуражылга болган.

Аңаа Тываның школаларында каш уруг өөренип киргенин, бирги классчыларның санын, башкыларның чедишпезин, Кызыл хоорайның школаларында уруглар санының көвейин, көдээ черлерниң школаларының чидиг айтырыглары дээш өөредилге адырынга хамаарышкан айтырыгларның доозазын чугаалашкан.

Бо хүннерде чонну дүвүредип турар чидиг айтырыгларның бирээзи – чамдык школаларда капиталдыг септелге айтыры. Социал четкилерде капиталдыг септелгези ам-даа доозулбаан школалар дугайында изиг-изиг чугаалар чоруп турарын билир бис.

ТР-ниң өөредилге сайыды Алексей Храмцовтун ук айтырыгга хамаарыштыр тайылбыры:

– 2022 чылда Тываның 26 школазынга капиталдыг септелгени эгелзэн бис. Кандыг-даа ажилды сегирип алырга, кыдыындан шүгүмчүлөксээр улус черле тыптып кээр. Бо удаада база ындыг хамаатылар бары хомуданчыг-дыр. Кым-даа чиде бербээн, чүү-даа үрелбээн, кандыг-даа болуушкун болу бербээн – ажил план езугаар уламчылап турар. РФ-тиң Чырыдышкын яамызы-биле чарып алган дугуржулгавыс бар. Ында 2023 чылдың төнчүзүнге чедир Тываның 26 школазынга капиталдыг септелге доозулган турар деп айыткан.

Сентябрь 1-ге чедир доозар деп бодувустун күзеливис-тир ийин. Бо хүнде 26 школаның 5-ниң септелгези доозулбаан. Сентябрь төнчүзүнге чедир 4 школаның септелгези доосту бээр. А Шагаан-Арыгның 2 дугаар школазының септелгези бичии саадаар. Красноярск крайга өөредилге эргелелинге ажилдап чораан дуржулгамдан алырга, Шагаан-Арыгның 2 дугаар школазы ышкаш шак-ла ындыг септелге херек школаларның септелгезинге, эң-не эвээш дизе, 12 ай негетинер чорду. Үе биле шынарны будавас болза эки. Септелгени кылыр тускай негелделер бар деп сагындыраал.

Уругларга аңгы-аңгы черлерге өөренири амыр эвес болбайн канчаар. Ада-иелерни-даа, уругларны-даа кончук эки билип тур мен. Ынчалза-даа шыдашканның түңнелинде, шынарлыг кылдыр септээн школалыг болуру чүүден эки.

/ Айдың ОНДАР.

Кичээнгейде – хорамча чок

/ Тарлаг школазы: септелге мурнунда – соонда.

Россияның Президентизи Владимир Путинниң даалгазы-биле «Өөредилгени хөгжүдери» деп күрүнениң федералдыг программаны боттандырып, 2026 чылдың төнчүзүнге чедир 7,3 муң школаларның капитал септелгезин кылыр деп шийтпирлээни Тываның өөредилге адырының материал-техниктиг байдалынга дыка-ла таарымчалыг. Чүге дээрже бистиң школалары-выстың бажың-балгады ындыг-ла кончук эки эвес дээрзи билдингир-ле болгай. 2022 – 2023 чылдарда 27 школаны септээр бистиң республиканың төөгүзүнге болуп көрбээн болуушкун деп болур. Чаңгыс школаның септелгезинге безин акша-көпеекти федералдыг болгаш республика бюджеттеринден тускайлап алыры белен эвес херек. «Өөредилгени хөгжүдери» деп күрүнениң федералдыг программасы езугаар школаларның чүгле капитал септелгезин чорудар эвес, а өөредилге дериг-херекселдерин бүрүнү-биле чаартыр уjurлуг болгай.

Республиканың школаларының аразындан капитал септелгези чаа 2022 – 2023 өөредилге чылы эгелзэринин элзэн ырак мурнуу чарында бүрүнү-биле дооступ, өөреникчилерни хүлээп алырынга белен апарган школаларның бирээзи Бии-Хем кожуунун Тарлаг ортумак ниити билиг школазы. Бо школаның септелгезин апрельдин сөөлгү хүннеринде эгелзэн. Септелгезин «ВКонтакте» социал четкиде Тарлаг школазының арынынга дамчыдып, фото-чуруктарны көргүзүп турган. Кылыр ажил хөй болган: школаның иштиги ханаларын сегери, шаланы тура согары, даштыкы кырыкы дээвири бузары..., оларны тудугнуң амгы материалдары болгаш технологиязы-биле чаартып септээр... Школаның септелгези август айның ортаа үезинде дооступ, оң даштыкы-даа, иштиги-даа хевири көнгүс өске, шуут-ла кылаң-тас апарганы Тарлаг школазының башкыларынга, өөреникчилеринге болгаш суурнуң чурттакчыларынга дыка өөрүнчүг болган.

Бо школаның септелгезин хууда сайгарлыкчы Орлан Аракчааның бүдүрүлгезинин ажилдакчылары эгезинден төнчүзүнге чедир кылып үндүргөн. Орлан Комбуевич тудуг адырында 22 чыл дургузунда ажилдап чоруур. Кызыл хоорайның № 5 көжүп чоруур механизастаттынган тудуг колонназының начальнигинге ажилдап турда, күрүнениң тудуг адыры сандарап дүжөргө, чоорту тудуг талазы-биле хууда ажил-чорудулгаже шилчээн.

1982 чылда тудуу дооступ, дөртөн чыл соңгаар ажылгала кирген Самагалдайның № 2 школазын юбилейлиг 2022 чылда бүрүнү-биле септээн. Чаарттыганын, чырык, чылыг, делгем апарган школаның сентябрь 1-де байырлыг ажыдышкынының үезинде школаның директору Азияна Намзырай капитал септелгени ак сеткилдиг болгаш эки шынарлыг чоруткан тудугжуларга улуу-биле өөрүп четтир-

генин илередип турду. Школаның капитал септелгезинин планында кирбээн ажилдарны безин кылганын директор чугаалады.

Школаның байырлалынга киржип чедип келген хүндүлүг аалчы, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг хууда тудугжу сайгарлыкчы Орлан Аракчаага өөрүп четтиришкин бижин тывыскаш, школаның септелгезинге кириген улуг үлүүн онзапал демдегледди.

Самагалдайның 2 дугаар школазының септелгези илди чок болбаан. Плана кирбээн ажилдарны тудугжулар кылганын билип алгаш, сонургап эгеледим. «Көзерниң арнын» Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады Артур Монгал ажыдып берди, чүге дээрже ол бо школаның тудуу эки шынарлыг болзун дээш, аңаа кээп, харын-даа мырыңай чамдык айтырыглары шийтпирлээринге дузалажып-даа турган. Школаның септелгезинин смета документтеринде элзэн хөй ажилдар кирибээнин ол дыңнатты. Чижээлээрже, чылыдылга системазынга 900 радиаторларны кожар кылдыр бижип каан болган. А шынында 1800 радиаторлар херек дээрзи септелге ажилдарының үезинде билдинген. Школаның иштиги шеверлеп ажилдарының хемчээлин 3 муң дөрбелчин метр кылдыр айтып каан болган, а херек кырында 6 муң дөрбелчин метр болган. Чуунду сугну төгөр канализация четкизи школаның шагдагы-ла төлевилелинде шыйдынмаан уржуунда ол капитал септелге ажилдарынче кирбээн болган. Амгы үеде ол чугула херек, ынчангаш сайгарлыкчы Орлан Аракчааның тудугжулары ону ачы-буян кылдыр кылып бергеннер. Оларның кызымак ажылын мактап каары артык эвес. Тудугжулар школаның бодунга чурттап, эртен эртеден орай кеезге чедир ажилдап турганнар. Орлан Аракчааның тудугжулары оң-биле хөй чылдар дургузунда кады ажилдап келген бүзүрелдик кижилер, боттарының мерге-

жилинге бедик арга-дуржулгалыг тудугжулар.

Школаның одалга черинин болгаш чылыг шугумунуң капитал септелгези база смета документтеринде айыттырмаан болган. Черле ынчаш Самагалдайның 2 дугаар школазының капитал септелгезинин планынче кирибээн өске-даа ажилдар бар болган.

Чогум-на мындыг байдалга чагыкчы биле күүседикчинин аразынга чөрүлдээр тыптып кээп болур. А бо удаада Самагалдайның 2 дугаар школазының капитал септелгезинге хамаарыштыр маргыштыг чүүлдер үнмээн. Канчаар ажилдаарын ийи тала дугуржуп ап шыдааннар. Республиканың өөредилге яамызы, школаның удуртулгасы болгаш тудугжу сайгарлыкчы Орлан Аракчаа ажил-ишти, школаның септелгезин, ажы-төлдүң өөрениринге таарымчалыг байдалды тургузарын кол чүүл кылдыр бодап көргөннер. Акшаландырышкын, тудуг материалдары-биле хандырылга дээш өске-даа айтырыгларны демнежи шийтпирлээр.

Орлан Комбуевич баштайгы дээрзинде херек тудуг материалдарын бодунуң бүдүрүлгезинин акша-хөрөңгизи-биле садып, капитал септелгени май айның эгезинде эгелзэш, чаа өөредилге чылының ажиттынарынга чедир доосканы оң ажык-кончаа сүрерин мурнатпазын, алыс түңнелин бодаарын көргүскөн.

Кандыг болгаш чүү хире хемчээлдиг тудуг-септелге ажилдарын чорударын тодаргай билип алырынга смета документтерин херек. Септелге ажилдарының үезинде кандыг ажилдарны кылып чорудары, аңаа чүү хире чарыгдалдар хереги билдинип кээр таварылгалар эпти-ле бар боор. Ынчалза-даа смета документтери эки шынарлыг тургустунган тудум, тудуг-септелге ажилдары дүрген болгаш эки шынарлыг боор дээрзи билдингир.

Самагалдайның 2 дугаар ортумак ниити билиг школазының 2022 чылда септелгезинге

Кандыг болгаш чүү хире хемчээлдиг тудуг-септелге ажилдарын чорударын тодаргай билип алырынга смета документтери херек. Септелге ажилдарының үезинде кандыг ажилдарны кылып чорудары, аңаа чүү хире чарыгдалдар хереги билдинип кээр таварылгалар эпти-ле бар боор. Ынчалза-даа смета

документтери эки шынарлыг тургустунган тудум, тудуг-септелге ажилдары дүрген болгаш эки шынарлыг боор дээрзи билдингир.

ийи таланың кады ажилдажылгасын мактап болур. Ынчалза-даа бо школаның тудуг-септелге ажилдарының смета документтеринде чамдык ажилдарның хемчээлин барык ийи катап эвээжедир көргүскени, оң уламы-биле акшаландырышкын база ийи катап эвээш кылдыр көрдүнгени кичээндирг болур.

«Өөредилгени хөгжүдери» күрүнениң федералдыг программаны 2022 чылдың эгезинде Россияга боттандырып эгелзэн болганда, бо чылын школаларның септелге ажилдарына белеткел далаш болган, ынчангаш чедир кылдынмаан чүүлдер бар деп тайылбырлап болур. А дараазында 2023 чылда болгаш 2026 чылдың төнчүзүнге чедир школалар септелгези бо чылдыындан шынарлыг болур уjurлуг болбайн аан.

Тываның өөредилге адырын улам сайзырадырынга улуг уjur-дузалыг «Өөредилгени хөгжүдери» күрүнениң федералдыг программаны республикага боттандырып тура, тудуг-септелге ажилдарының документтеринин шынарлыгы улуг кичээнге ийи салыры кончук чугула. «Кичээнге – хорамча чок» улустун үлгөр домаа бар.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Ажылчы мергежилдер эң-не хереглелдиг

Тываның тудуг техникумунун Шагаан-Арыгда салбырында чаа мастерская ажиттыңган. Ам аңаа электри септекчилерин (электромонтёр) өөредип эгелээр. Ол республиканың өске-даа техникумдарында чаа дериг-херексел-биле четчелзэн 11 мастерскаяны бирээзи. Чаа 2022 – 23 өөредилге чылының эгезинде эң-не хереглелдиг мергежил – электромонтерга өөренип алыр арганы бээр мастерскаяның байырлыг ажыдышкыны сентябрь 5-те болган. Аңаа ТР-ниң өөредилге сайыдының бир-ги оралакчызы Владимир Монгуш киришкен.

– Бо ажылдың эгези бир чыл бурунгаар-ла эгелзэн чүве. Техникумнуң башкылары федералдыг конкурска киржири-биле бүгү документи-лерни долдуруп белеткээш, билдир-ишкенин киригеш, тилекчилер аразынче кирген. Ооң ачызында бо хүнде республиканың техникумдарында ажиттынар 11 мастерскаяны алды дугаарын ажыдып турары-выс бо. Федералдыг конкурска ойнап алган акша-хөреңги-биле үениң негелдезинге дүүштүр кылган чаа технологиялыг дериг-херекселдер-биле дерип каан чаа мастерскаяларга көрдүнгөн стандарт ёзугаар сургуулдарны ажылчы мергежилдерге өөредип эгелээр. Ол чүл дээрге, бир дугаарында, чедип алган мергежилниң аайы-биле, чүгле Тываның иштинге эвес, республикадан дашкаар каяа-даа ажыл-даар аргалыг апаар. Ийде, электромонтёр бо хүнде база бир эң-не хереглелдиг мергежилдерниң бирээзи болганда, ону дооскан сургуулдар келир үеде бүзүрелдиг акша-шалыңныг ажылдыг болур магадылал бар. Өске чылдарда республикадан дашкаар ажылчы мергежилдер аразынга профессионал деңнелин хынаан мөөрейлерге кирип чедер бээр, ында көңүс аңгы, чаа технологиялыг дериг-херекселдер бар болурун моон мурнунда киржикчилер көргөн. Ынчангаш федералдыг деңнелге бедик чедишкенин эвээш болуп турган чылда-гааны ында. Ам бисте шак-ла ыңдыг дериг-херекселдер бар. Оларны республиканың

өске-даа техникумдарына салып, чаа мастерскаяларны ажыдар бис. Бо чаа өөредилге чылында кылыр ажылдары-выс хөй. Башкыларга болгаш сургуулдарга чедишкенин күзедим – деп, оралакчы сайыт Владимир Маадырович мастерскаяның байырлыг ажыдышкынының киржикчилеринге күззэн.

ТУДУГГА ХАМААРЫШКАН МЕРГЕЖИЛДЕР

“Тываның тудуг техникуму” ТР-ниң күрүнениң бюджеттиг профессионал өөредилге албан чериниң директору Радислав Наважап:

– Чылдан чылче кандыг-даа өөредилге черлеринде чаартылгалар кылдынып турар. Бистиң техникумуну федералдыг мөөрейге киришкеш, тилекчилер аразынче киргени өөрүнчү. Аңаа тилеп алган грант ёзугаар 22 сая рубль-биле республиканың техникумдарының материалдыг баазанын чаартып, 11 мастерскаяларга чаа үениң дериг-херекселдерин салып, ажыдып эгелзэн бис: Кызылдың транспорт техникумунга – 2, Тываның политехниктиг техникумунга – 3, Тываның тудуг техникумунга – 6 (Шагаан-Арыгда салбырынга – 2, Кызылга – 4). Ооң мурнунда чылдарда турган профтехучилищелерни техникумнарже шилчиткени, ажылчы мергежилдерни ам-даа калбартыр арганы берип турар. Кайда-даа тудуглар хөй туттунуп турар болган-

да, тудугга хамаарышкан тускай мергежилдиг специалистер хереглелдиг. Бистиң техникумунун Шагаан-Арыгда бо салбырында колдуунда чуртталга-коммунал ажыл-агыйына, тудугга хамаарылгалыг мергежилдерге өөредип эгелзэн. Ол дээрге сантехниктер, каңнакчылар, электромонтерлар болгаш чылыдылга системазынга хамаарышкан ажылдарны кылып бири болгаш өске-даа мергежилдерлиг сургуулдарны доостуруп турар. Бо чылын салбырга электри септекчилерин өөредир мастерскаядан аңгыда, каңнакчыларны чаа технология ёзугаар өөредир мастерскаяны база ажыдар бис. Шиңгээди алганы-выс 22 сая федералдыг акшаларга немей тус черниң бюджетинден 3 сая 500 муң рубльди үндүргөн – деп, Радислав Николаевич чугаалаарга, аңаа улажып Шагаан-Арыгда салбырның эргелекчизи Михаил Билдей-оол чаа өөредилге чылының эгези мындыг чаартылгалардан эгелеп турарына өөрүп, бо чаа мастерскаяларда салган бедик технологиялыг дериг-херекселдерге сургуулдар өөренип алгаш, регионалдыг болгаш федералдыг деңнелге WorldSkills Russia системазы-биле эрттип турар мөөрейлерге ам-на кирип болур дээрзин демдегледим. Ол системаның кол негелдези, чаа үениң стандарттарына дүүштүр практика кырында ажылдап шыдаар сургуулдар-

ны доостураы болуп турар.

ДООЗУКЧУЛАРЫ ШУПТУ АЖЫЛДЫГ

Чогум чаа мастерскаяның оран-савазы таваандан тура чаа туткан тудуг эвес, а эргиде турган техникумунун сургуулдарының чөмненир чери – столоваяның оран-савазын ийи үзе өрээлдээш, чаартыр септеп, чылыдылга системазын аңгы кириген. Ол бүгү ажылды чаңгыс неделя дүргүзүндө хүлээничи организация “Тыватудуг” АН кончук дүрген кылып дооскан. Шак ыңдыг шалыпчы ажылы дээш ооң директору Артыш Кыргыска техникумунун удуртулгазы четтиргенин илереткен.

Шагаан-Арыгда тудуг техникумунун салбыры 1982 чылда профтехучилище кылдыр турустунган, 2017 чылда Тываның тудуг техникумунун салбыры апарган. Ында 10 аңгы мергежилге сургуулдарны өөредип турар. Амгы үеде он бөлүктө 200 сургуул өөренип турар, колдуунда Улуг-Хем, Чаа-Хөл кожуунардан сургуулдар. 9 класс дооскан сургуулдар 2 чыл 10 ай өөренип, 11 класс доосканнар – бир чыл он ай өөренип. Бо хүнге чедир доозукчулары чаңгыс-даа кижиле ажыл чок артпаан, шупту ажылдыг. Ол дээрге ажылчы мергежилдерниң хереглелдиниң бадыткалы. Ылаңгыя электри септекчилери “Тываэнергосбыт” организацияда ажылга тургустунуп ап турарын салбырның эргелекчизи чугаалаан.

20 ОЛУТЧЕ 100 КОРДАКЧЫ

Чаа дериг-херексел-биле четчеленген мастерскаяга сургуулдарны мастер Уран Дукар Дадар-ооловна өөредир. “Электри септекчизи азы электромонтёр деп мергежил колдуунда эр улуска тааржыр. Ынчангаш, колдуунда оолдар хөй өөренип кирип турар. Ындыг-даа болза, ооң мурнунда чылдарда ийи уруг база дооскан чүве” – деп, мастер сактып чугаалады.

Бо талазы-биле өөренип кирер дээн күзелдиг оолдар 20 олутче 100 ажыг кордакчы кирериниң шыналдазын дужаап турганы база солун. Чүге дээрге социал четкилерде чарлалдарда электри септекчилери эң-не хөй хереглелденип турар мергежилдерниң санынче кирип турар. Оон аңгыда, ажыл берикчилериниң азап турар шалыңы база бедик, ылаңгыя соңгаар улуг хоорайларда.

Чоокку чылдарда республикага школа, уруглар садтары болгаш өске-даа хөй тудуглар туттунуп эгелзери билдинип турда, ылаңгыя тудуг талазы-биле ажылчы мергежилдерге аныяктарның кирип турары чөптүг.

И. К. МОНГУШ.

Чуруктар авторнуу.

22
сая рубльге

11

мастерскаяны
ажыдар.

| «СОЦИАЛ КЕРЭЭ» |

Кызыл-Арыгда бүдүрүлгө чери

Шоран Хемер-оолович биле Азлита Вячеславовна Санчайларның өг-бүлөзү ийи ажы-төлдүгү, үш дугаар өпөязын манап турарлар. Олар Таңды кожуунун Кызыл-Арыг суурда чурттап чоруур. 2016 чылда албан езузу-биле бадыланчып, «Санчайларның өг-бүлөзү» деп бичии күрүнени тургусканнар. Шоранның ачазы Кызыл-Арыг школазының күш-ажыл башкызы чорраан, черле ук-төөгүзүндөн шеверлер чүве-дир. Аныяк өг-бүлөнүн эр ээзи Шоран база ачазы ышкаш чазаныр уран холдуг болган.

Бир катап 2020 чылда Таңды кожуунун Кызыл-Арыг суурга кожуун төвүндөн келген даргалар хурал эрттиргеш, «Социал керээ» деп төлөвилелди чоңга таныштырган. Шоран биле Азлита ону сонугааш, төлөвилелге киржир изиг күзелдин илереткеш, ук программаже кире бергеннер.

Өгнүң херээжен ээзи Азлита Вячеславовна Кызыл-Арыг суму чагырыкчызының оралакчызының хүлээлгезин күүседип чоруур. «Төлөвилелге киржирде боттары-выстың паспорттарывыс, уругларывыстың төрүттүнген дугайында херечилелдери, бизнес-план, агарсан, өг-бүлөнүн күш-ажылчы орулгазын шынзыткан бижик дээш негелде езуугаар документиленни шуптузун чыып алгаш, баштай суурга, оон кожуун төвүнгө, оон ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга планывысты камгалап, мөөрейге киришкен бис» деп ол тайылбырлады.

2020 чылда «Социал керээниң» ачызында күрүнден 220 муң рубльди чазаныр цех ажыдар сорулга-биле деткимчеге алганнар. Хериминиң

иштинде гаражын чазаныр цех кылдыр эде кылгаш, хоюглаар, үттээр, төгериктээр, чонар дөрт станок садып алганнар. Шоран ажылдап эгелей бергеш-ле, бодун боду ажылга хаара тудар (самозаняты) деп программада тургустунуп алган. Кирген орулгазының үндүрүүн күрүнеде төлөп чоруурлар.

ЧАЗАНЫР МАТЕРИАЛ ЭҢ-НЕ НАРЫН АЙТЫРЫГ

Шынары эки кылдыр кургаткан ыяшты чүгле Саян артындан садып ап болур. Тывада чымчак материал бар-даа болза, шынары ыңдыг кончуг эки болбас. Дилдиргеш, анаа-ла кайы-хамаанчок салгылап каарга, ыргайтыр кургай берген боор. Ынчангаш Шоран чедир кургаваан чымчак материалды садып алгаш, боду эптештир кургадып ап турар. Белеткеп каан материал өртээ база аажок аар. Эмин эрттир өртээ аар материал-биле эт-сеп кылырга бүдүрген бараанның өртээнге база салдарлыг дээрзин олар чугааладылар.

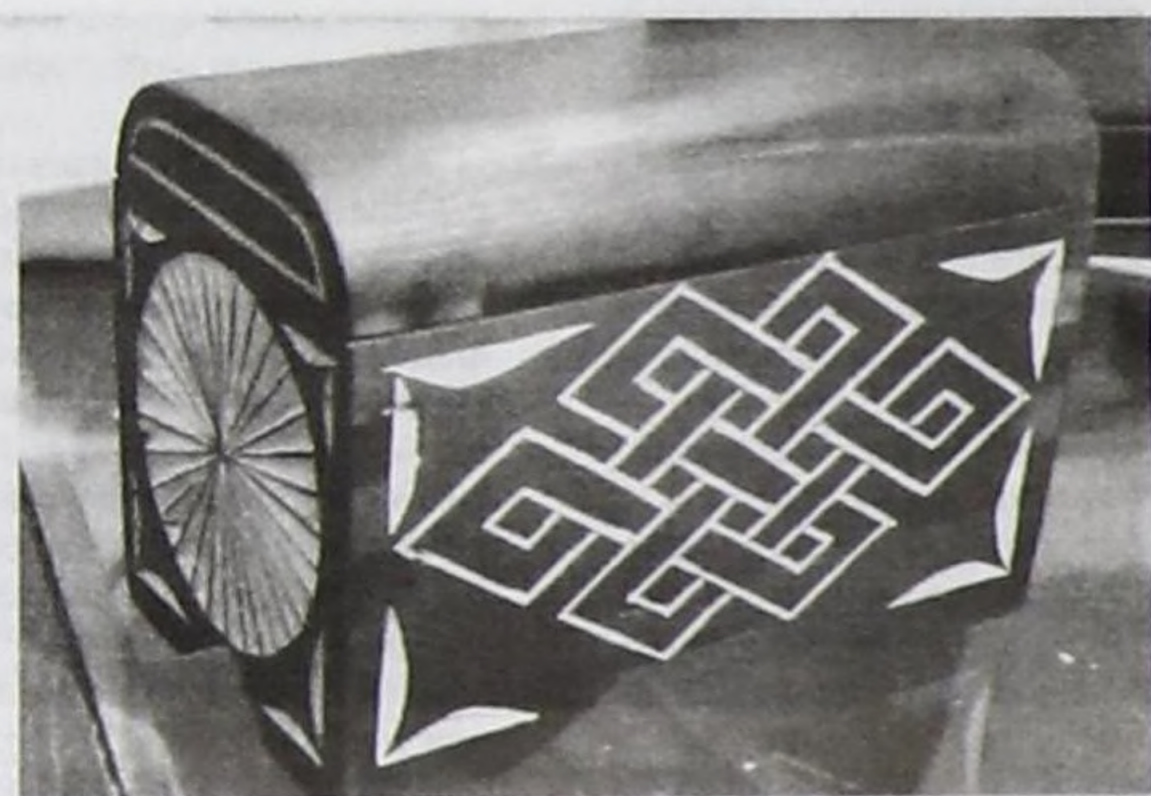
ИЙИ ОРАН-САВАНЫ НЕМЕЙ КЫЛЫР

Материал кургадырынга база тускай оран-сава турары күзенчиг. Чазаныр бүдүрүлгө черинге чымчак материал

кургадыр, чазаныр, будуур дээш үш аңгы оран-сава турар ужурулуг. Будуур оран-саваны аңгылаар чылдагааны болза, чазаныр черге ыяштың доозуну бар боор. Будуп каан эт-сеп доозунналгаш, даштыкы хевир үрели бээр. Ынчап кээрге, ам-даа ийи оран-саваны немей тудар деп Санчайларның өг-бүлөзү планнап турар.

ШЫНАРЛЫГ БАРААН САДЫП АЛЫКЧЫЛАР МУҢЗАВАС

Киж бодаарга Кызыл-Арыг бичии суур-дур. Ында хөй садып алыкчылар чок болгу дег. Ынчалза-даа бо аныяк өг-бүлөнүн садып алыкчылары Тожу, Мөңгүн-Тайга дээш Тываның чедери берге ырак кожууннарындан безин кээп турар. Чагыларны социал четки таварыштыр кирип болур арга бар. «Вайбер» деп социал четкиде «Ыяштан эт-херексел» деп бөлүктү Азлита ажыдып алган болду. Черле ынчаш, шынарлыг бараан садып алыкчылар муңзавас дээрзин ук бүдүрүлгө чери бадыткап турар. Эжиктерни, стол, сандайларны, оруннарны, үлгүүргени, аптараны, деспини, тос-каракты, ширээни дээш кандыг-даа эт-септи бөлүктө айыткан дугаарларже долгааш, чагыдып ап болур.

Чагыг кылыр дугаарлары:
8929-301- 9717; 8923 307 9717; 8 999 -124- 6065
/ Чуруктарны өг-бүлөнүн архивинден алган.

| «ЭЗИРЛЕР УЯЗЫ» |

Сылдыстарны белеткээр өргээлер

2020 чылда «Эзирлер уязы» деп губернатор төлөвилели эгезин алгаш, бо хүннерде кончуг эки үре-түннелдиг боттанып турар. Ук төлөвилелдин кол сорулгазы – суур бүрүзүңгө, улуг эвес-даа болза, бичежек спорт залдарын тудуп, көдээ черниң оолдар, уругларын спортче хаара тудары. Салган сорулга хүнден хүнге

боттанып, Тываның бичии суурларында спорт залдары ажыттынып турар. «Эзирлер уязы» өргээлер – элээди оолдар, уругларның спортче баштайгы базымнарын кылыр төвү апаар ужурулуг.

Сүт-Хөл кожуунун чагырга даргазының экономика талазы-биле оралакчызы

Шораана Шини-Байырынң медеглээни-биле алырга, ук төлөвилелге ниитизи-биле кожуундан 3 суур киришкен. Бир дугаар спортчу өргээни 2020 чылда Ак-Даш сумузуңга туткан. Тудугну сумунун чону боттарынын күжү-биле демнежип кылган. Республика бюджетинден 1 млн 800 муң рубль деткимче-биле тудуг материалдары садып алгаш, кожуунун бергени 300 муң рубльди одалга системазын кылырынче болгаш иштики ажылдарже үндүрген.

Дараазында 2021 чылда «Эзирлер уязы» төлөвилелди Ишкин сумузуңга боттандырган. Аңаа база-ла сумунун улуг-биче чону болгаш

чөвүлелдери, албан черлери демнежипкен.

2022 чылда ук төлөвилел Бора-Тайга сумузуңда боттанып турар. Ажыл удавас доостур. Бора-Тайга суурнуң элээдилеринге спортчу өргээни ажыдар үе чоокшулап орат.

2020 чылда «Эзирлер уязы» төлөвилелди боттандырынынга Сүт-Хөл кожуунга ниитизи-биле 18 млн рубльди республика бюджетинден тускайлаан турган. Үш чылдың дургузунда Сүт-Хөл кожуунга 3 спортчу өргээни тудуп кылырынга немере кылдыр кожуунун бюджетинден 1 млн 50 муң акшаны үндүр-

ген. (2020 чылда – 300 муң; 2021 чылда – 350 муң; 2022 чылда – 400 муң).

«Эзирлер уязы» деп адаттына берген спорт залдарын чаңгыс аайжыткан төлөвилел езуугаар сес ханалыг өг ышкаш хевир-дүрзүлүг кылдыр тудуп турар. Ында улуг хүреш залы болгаш солуй кеттинер өрээлдер, тренер башкыларга аңгы булуң кирип турар. Хостуг хүреш, самбо, дзюдо, тыва хүреш дээш спортчу оюннарның кандыг-даа хевиринге секцияларны эрттирип болур. Көдээ черде аныяк-өскөнниң чыгыр чери апаар спортчу өргээден келир үеде хөй сан-ныг чемпионнар, спорттун сылдыстары, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, төрөөн чериниң адын төлөптүг тудуп чоруур кижилер үнер дээрзи чугаажок.

/ Арынны Айдың ОНДАР белеткээн.

Тренер башкы, удуртукчу, чогаалчы

Тываның төлөптүг мөге оглу, 40 чылдар иштинде республиканың аныяк-өскенинге күш-культурага болгаш спортка хандыкшылын оттурган, спорттун аңгы-аңгы хевирлеринге мастерлерни өстүреринге база баштайгы олимпийжилерни белеткээринге улуг үлүүн кириген тренер башкы, 17 чыл иштинде спорт адырының удуртукчузу, чогаалчы, Сергей Ынаажыкович Ооржак сентябрь 6-да 70 харлаан.

Сергей Ооржак 1952 чылдың сентябрь 6-да төрүттүнген. Ол чылын июнь 25-те ооң ачазын актыг черге тудуп хоругдааш, 8 чылда шийткен. Ынчангаш улузу ону «Чоннун дайзынының оглу» болбазын дээш, ыңдыг херечилел кылып берген болуп турар. Сөөлүндө ол Төп архивте бодунуң адында үш-даа херечилелдер барын билип алган.

СПОРТЧУДАН УДУРТУКЧУГА ЧЕДИР

Бичиизинден тура күш-культура, спортка, ылаңгыя хушкеш сундулуг оол Сүт-Хөлдүн Кара-Чыраа школазының 8 класын дооскаш, Кызылдың 2 дугаар школазынче өөренип кирип алган. Школага аныяк тренер Болат Чөпкөк-тин удуртулганы-биле хостуг хушкеш чоруп эгелзэн. Ол үелерде тыва радиога дикторлап, «Аныяк пионер» деп дамчыдылганы база чорудуп турган. Бир чыл болгаш салымныг бичии мөге Сибирьниң бирги чери дээш маргылдаага 2 дугаар черни алган. Ооң соонда бүгү чурт чергелиг тиелелгелер удаа-дараа болгулаан: 1970 чылда Тыва АССР-ниң чемпиону болуп, Киров хоорайга РСФСР чергелиг маргылдаага 3-кү черни элзэн. 1971 чылда Москва хоорайның Төп күш-культура болгаш спорт институтунче кирип алгаш, ол-ла чылын Нальчик хоорайга болган «Спартак» ДСО маргылдаа-

зынга 3-кү черге төлөптүг болган. 1972 чылда Москваның аныяктар аразында чемпиону, ол-ла чылын Октябрьск хоорайга «Буревестник» маргылдаа-зынга 3-кү черни, 1975 чылда Москвага эрткен маргылдаага 2-ги черни алган. 1977 чылда Тыва АССР-ниң хостуг база самбо хушкеш чемпиону, 1978 чылда Россветтин «Күш-ажылчы курлавырлар» ниитилелиниң эрттирген маргылдаазынга 3-кү черни алган.

1976 чылда институтту дооскаш, 1980 чылга чедир Кызылга «Күш-ажылчы курлавырлар» ниитилелиниң тренери болуп ажилдай берген. 1981 – 1988 чылдарда «Күш-ажылчы курлавырлар» ниитилелин даргалап, 1985 чылда Уругларның спорт школазын (ДЮСШ) ажиткан соонда, аңаа ажилдаанының түнелинде, өөреникчилери Василий Хураган, Альберт Лишкин, Мерген Чыдым Россияның «Күш-ажылчы курлавырлар» ниитилелиниң чемпионатына киришкеш, тиелекчилер болганнар.

Тренер ажилдан улаштыр сайзырап, удуртуп-баштаар ажилдарже Сергей Ынаажыковичниң депшээнинде кижиле элдепсинер чүве чок. Республиканың Күрүнениң спорт комитетиниң даргазы, Чазактың канцеляриязының организасть ажилдар килдизиниң удуртукчузу, Дээди Хурал депутаты... Удуртуп ажилдарга ажилдап чораан үелеринде спорттун янзы-бүрү хевирлерин сайзырадырынга ооң кириген үлүг-хуузу улуг. Сергей Ынаажыковичниң удуртулганы-биле чылдың-на тускай сорулгалыг республика чергелиг телевиделдерни ажилдап кылып турган. Ол телевиделдерде күш-культура база спортту сайзырадырынга чугула херек дериг-херекселдер хандырылганы, спортчуларга херек идик-хеп, эмнер, витаминер садып алырынга, маргылдааларга киржиринге орук чарыгдалдарын үндүреринге акшаландырышкынын үнөр дөстөрүн айтып турган. Тывага күш-культураны болгаш спортту сайзырадырының дугайында хоойлу төлөвилелин ажилдап кылырынга база киришкен.

Спорт адырынга ол чылдарда көскү чедишкенинниң бирээзи Олимпий оюннарының 100 чыл оюнда баштайгы тыва спортчуларны база төлээлерни 1996 чылда Атланта хоорайга киржирин улуг күженишкенинниң түнелинде чедип алганы болуп. 2004 чылда Афины Олимпиадазынга киржир спортчуларны белеткээр ажилдар база чоруттунуп турган. Дараазында спорттун национал хевирлеринге чаа спорт школазын, Олимпийжи курлавырлар училищезин, Бедик белеткелдерниң спорт школазын тургузарынга Сергей Ынаажыкович киришкен.

Ол нарын чылдарда улуг улус база бичии оолдар аразында тыва хушкеш, сумо, кикбокс, марафон, чарыш, Президентиниң шаңналы дээш база

школачылар аразында хол бөмбүүнүн, бут бөмбүүнүн, теннис, хоккей маргылдааларын, школачылар аразында «Президентиниң чарыштары» деп хөй хевирниң маргылдааларын бедик деңгелге эрттирип турганын сактыр боор силер. «Спортчу алдар» музейи, «Спортчу элита» байырлалы, девискээрлер аразында эртем-практиктиг арга-дуржулгалар солчулганы дээн ышкы спортчу байырлалдарны эрттирери чаңчылчаан. Кожууннарга база школачыларга 20 хире немелде чаа спорт залдары туттунган. Кончуг берге кризис үезинде Кызылга 1995 чылда СНГ чурттарының аразында дельтаплан чемпионатын, 1996 чылда спорттун национал хевирлеринге Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк чоннарының фестивалын база 1997 чылда хостуг хушкеш Россияның чемпионаттарын эрттирген. Чоорту баштайгы делегей чемпионнары Тывадан үнүп эгелзэн: кикбокска Аяс Соян, сумога Аяс Монгуш (Россияның төөгүзүндө бир дугаар чемпион).

Олимпий оюннарының 100 чылдаан байырлалында дараазында тыва спортчулар киришкен: 1996 чылда Атлантага хостуг хушкеш 4-кү чер алган Чечен-оол Монгуш, ча адаарында Елена Достай, 2004 чылда Афиныга херэзжен мөгелер аразында хостуг хушкеш 5 дугаар чер алган Лориса Ооржак база ча адаарында Елена Достай. Эң шыырак 20 спортчу база тренерлер Кызылга бажыңнарны алганнар.

ЧОГААЛ БОЛГАШ ЭРТЕМ АЖЫЛЫ

Сергей Ынаажыкович – Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү. Ол студент чылдарында А. Пушкин, М. Лермонтов, С. Есенин, Р. Гамзатов, Е. Евтушенко, О. Хайямның база өске-даа чогаалчыларның шүлүктөрүнүн тыва дылга оочулганын кылган. 1985 чылдан эгелзеш спортчуларга, тренерлерге методиктиг арга-сүме кылдыр «Тиелелгениң кол хоойлулары», «Тываның алдарлыг мөгелери», «Европа чемпионнары», «Ады эртер, боду шүглүр», «Кызыл коьш» деп номнарны

үндүргөн.

2010 чылда Красноярск база Москва хоорайларга педагогика эртемнериниң кандидаты деп эртем адын камгалап алгаш, амгы үеге чедир Тываның күрүне университетинде башкылап чоруур. Студентилер аразында спортту сайзырадыры-биле «Спортчу клубту» ажиткан. Студентилерни эртем ажилынче хаара тудар дээш моол эртемденнерниң киржилгези-биле эртем база арга-дуржулга солчулганының конференцияларын чылдың эрттирип турар. Хөй-ниити ажилын деткип, төрзэн сууру Сүт-Хөлдүн Кара-Чыраадан «кызыл коштун» бир удуртукчузу, орденниг малчын ачазы Ооржак Ынаажыкович тураскаадып, 25 чыл улай «Кара-Байның шаңналы» деп хөл-шыдыраа маргылдаанын чедишкенин эрттирип турар. Бразилияга Россияның элчин черинге ажилдап чораан оглу Болат Ооржактың адында тураскаадып, Тываның күрүне лицейинде өөреникчилер аразында шыдыраа маргылдаанын база чылдың-на эрттирип турар.

ССРЭ-ниң хостуг хушкеш спорт мастери, Россияның профессионал өөредилгезиниң тергини, ССРЭ-ниң күш-культуразының болгаш спорттун тергини, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, «Шылга-раңгай күш-ажыл дээш», «Күрүнениң спорт комитетиниң 70 чылдаанының», «Сталинниң 100 чылдаанының», «Олимпийжи шимчээшкениниң сайзыралына кириген үлүг-хуузу дээш» херек демдектериниң эдилекчизи Сергей Ынаажыкович Ооржактың спорттун сайзыралына, хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг. 70 харлаан хоочун спортчуга хөй санныг эш-өөрү, терелдери, өг-бүлөзи, ажиткы ажил- ижинге чедишкенинни, төрүттүнген хүнүн омак-хөглүг уткуурун база ачыларының, эчилериниң аразында 100 чыл чедир чурттаарын күзеп турар.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

Төрээн суурум Ишкиним, төрөл угум Саттарым

Мээң авамның адын Ондар Ойнаарак Көк-Хунаевна дээр. Ол Сүт-Хөл кожуунун Алды-Ишкинниң кезек Саттар уктуг киж. Авам хам уктуг, чаялгалыг улустун өг-бүлө-зинге 9 оолдун хеймери болуп төрүттүнген. Оларның чамдыызы бичии тургаш, аарааш, чок болганнар. Авамның кады төрээн 4 акызы Ыдыпаа, Кызыл-оол, Эник-оол, Байыр-оол аажок баштак аажы-чаңныг, аңнаар-меңээр, тудугжу, шевер, аъттың дериг-херекселдерин шуптузун кылыр, тыва хөгжүм херекселдерин база кылыр, шупту салым-чаяанныг улус чораан.

Кырган-ачаларым чонда билдингир шола аттарлыг чораан. Ыдыпаа Көк-Хунаевичини «Ыдыпаа-Дарган», Кызыл-оол Көк-Хунаевич кырган-ачамны «Кызыл-Чингин», Эник-оол Көк-Хунаевичини «Ыт-Дарган», Байыр-оол Көк-Хунаевичини «Бажы-Багай» деп чону шолалап адаан дээр чораанын угбам чугаалап олурган чүве. Олар «Ишкин» совхозунга малчыннап, совхозтун хөгжүлдөзүнгө улуг үлүг-хуузу кириген. Эки ажылы дээш шаңнал-макталды ап, курорт-санаторийге дыштанып, Москва хоорайже ВДНХ баар путевка-биле-даа шаңнадып чорааннар.

Кырган-ачаларымның малчыннап чораан черлери мээң чашкы үемниң сактыыш-кыннарында артып каан. Ылаңгыя Бел-Орук, Дестиг-Ой, Алды-Устүү Соорлар, Узун-Одургу, Талдыг-Чул, Чаңгыс-Шиви деп черлерге ойнап-хөглөп, өшкү-хой када-рып чораанын кайын уттундурар. Чай дүжүп, дыштанылга келирин четтикпейн манаар турган мен. Суурнуң үстүнгө шөл бажынга хой-өшкү кыргыыр, чуур черлер ажилдап турган. Малчыннар кодан хоюн кыргыткаш, чугдургаш, чайлаглап үнүптер турган.

Аалдардан келген бир-ле кижиге ушкыжып, кайы-бирээ кырган-ачамның чайлаанче дыштанып чоруптар турган мен. Чайын аалдарга мага-лыг-ла! Сүттен кылган тыва аш-чем чип, айлап-бестеп, каттап-тооруктап, амырап-ла чайлаар чүве!

Бел-Орук аксынга Ыт-Дарган, Дестиг-Ой аксынга Бажы-Багай, Талдыг-Чул аксынга Кызыл-Чингин кырган-ачаларымның аалдарын кезип чайлаар чораан мен. Угбаларым Хандымаа, Шура, даайларым Сергей, Каң-оол, Володя, дуңмаларым Тоня, Аля, Шолбан, Арияна, Болат, Эрес, Юра, Алекмаа, Гриша, Валя, Айлаң, Аясмаа болгаш өске-даа хөй дуңмаларым-биле ойнап өзүп келдим.

Кырган-ачам Кызыл-Чингин ортумак дурт-сынныг, оожум, толтут-томаанныг, хөй чугаага хөңнү чок киж. Ол Ооржак уктуг кырган-авам Лам Намдаковна-биле хөй ажы-төлдү чырык черге чаяп, кижизидип өстүргеннер. Оларның ажы-төлүндө башкы, бухгалтер дээш өскөлөр-даа бар. Ажы-төлү ада-иези ыш-каш мал-маганга ынак болуп, ада-иезиниң соон изеп, малын малдап, эки чурттап чоруурлар.

Кырган-ачам Ыт-Дарган узун дурт-сынныг, улуг буттарлыг, хөглүг-баштак аажы-чаңныг киж. Кырган-ачамның кирза сапог ужулбазы, даңзанын үргүлчү идииниң иштинге суп алгаш чорууру ам-даа сагыжымда таңмаланып артып каан. Ол даңзанын соруп-соруп, көк ышты үндүрерге, мен, бичии киж, амырап, чарашсынып көөр турган мен. Кырган-ачам кыштаанга картошканы тарып, ажаап ап, чайлаанга хаваннары азырап чораан. Ол херээжен улустун каасталгаларын, өөктерни соп кылып, тыва хөгжүм херекселдери игил-бызаанчыны чазап, аъттың кудуруундан хылын кылып алгаш, хөөмейлеп-сы-

/ Кырган-авам Тайнык Медиповна, авам Ойнаарак Көк-Хунаевна, кырган-авам Бичел Сайын-Белековна.

гыртып чораан. Ол тоолдар, тывыздыктаар чечен-мерген киж. Кырган-ачам Ак-Начын деп кырганның ырын бо-ла бадыра бээрин сактыр мен. «Самолеттан хараарыңга, Сайлыг-Ишкин чараш-тыр бе?» дээш бадырар киж. Ооржак уктуг Даайнык Медиповна-биле 7 ажы-төлдү болганнар. Оларның ажы-төлүндө шевер даараныкчы, малчын, садыгжу-тудугжу дээш өске-даа мергежилди кижилери бар.

Кырган-ачам Бажы-Багай Ондар уктуг Бичел Сайын-Белековна-биле база хөй ажы-төлдү болганнар. Оларның ажы-төлүндө мал эмчизи, шагдаа ажилдакчызы, башкылар дээш оон-даа өске мергежилди доосканнар бар.

Сагынгыр-тывынгыр, хөглүг-баштак, улус-чонун хөглөдип, бир-ле солун чүвени тыпкан чоруур кырган-ачаларым кожа-хелбээ аалдар-биле эптиг-демниг чурттап чорааннар.

Бир катап чайын Ыт-Дарган кырган-ачамның аалына өшкү саап олурумда, караамче курт чажыпкан. Өггө кирип келиримге, кырган-ачам ширтекке чыттыргаш, караамче даңзанын кузумун бичини каапкан. Караам чажы сыңайнып төктүргө, мен ыглап-сыктап шаанга-ла кирген мен. Кырган-ачам тоовас: «Ыгла,

ыгла, ам-даа ыгла» — дээш, каттырып, даңзанын соруп, таакпылап олурар чүве. Караак чажы-биле каттай курттар үне бээр деп чүвени мен бичии киж каяа билер ийик мен.

Оон бир сактырым — Бажы-Багай кырган-ачамга ушкыжып, чайлаг баар дээш Ишкинни өрү чортуп үнүпкен бис. Кырган-ачамның эзериниң соонга чонакты дөжөнгөш, ушкыжып алган мен. Кызыл-Одургу эрткен соонда, кижим хөөрөп-ле эгелзэн. Оон соонда кырган-ачамның чортары дүргөдөп-ле, оон мырай адын шава-ла берген. Мен корткаш, эзерден так туттунгаш, ийи караам шийикпеш чораан мен. Аалга четкеш, аъттан дүшкөш, кылаштаан — ужам дыка-ла аарышкылыг болган чүве, көөрүмгө, чонаам чок, сойлуп чыдып калган болган. Кырган-авам мени кээргээш: «Бо кандаай киж сен, уруг ушкарып алган шаап чоруур, анаа чортуп чорбас» — деп кончуурга, кырган-ачам: «Паш хөөзүндө чааптарга, анаа апаар, ажырбас чүве» — дээш, тоору чок, каттырып турары уттундурбас. Кырган-ачаларым, кырган-аваларым аалдарына эргеледип чорааным база ол ышкыш бичии чораан үелеримниң сактыыш-кыннарына алзып, улуг бодум урай бээрим бар.

ИШКИНИМ

Уруг чаштан ойнап өскөн
Улуг Ишкин дөлгөмнерин,
Каас-чараш чайлагларын
Караам орта чуруй

бээр мен.

Белдер, шаттар
өшкү долган
Бел-Орук, Чаңгыс-Шиви.
Кара баштыг хойлар

оыттаар,

Хараганныг Дестиг-Оюм.
Айыраң-каас чечек шыпкан
Алды, Устүү Соорларым,
Терек-талдар холуй үнгөн
Теректиг-Хем,

Талдыг-Чулум.

Сактырымга, дүүн чаа-ла
Сырбык чаштыг

бичии бодум,

Сыгыртаамны тудуп алган
Өшкү сагжып

турган дөг мен.

Кырган-авам, кырган-ачам
Ажы-төлү бистер шупту
Анаа черле олурбас бис,
Киж бүрү ажилдыг боор.
Анайларның бажын дозар,
Алгы-кешти ууштап

эттээр,

Ылаш-чээрден чыып, чүктээр,
Угбаажеге хемден суглаар.
Ажы-төлүн, уйнуктарын
Ажыл-ишке өөредип каан
Өгбелерим чайлаг чуртун
Өйлеп-өйлеп

сактып чор мен.

Мээң авам-ачам база буяны-ны-ла улус чораан. Акылары-ның хөй ажы-төлүн бажыңына тургузуп алгаш, өөредип-ки-жизидип, амыдыралдың дел-гем оруунче үдеп чорааннар. Оларның буянын аравыста ам-даа сактып чугаалажып чоруур бис.

/ Нелля КӨК-ООЛ.

Чеди-Хөл кожуун, Ак-Тал суур.

Кызыл хоорайның дугаары 2 школазы-ның хоочун башкызы Монгуш Шыраповна Кандан октябрь айда 91 харлаар. Узун болгаш уттундурбас төгүлүг кижилерниң бирээзи. Ол Барыин-Хемчик кожуунун Кызыл-Тайга сумузунун Эзим-Адаа деп черге 1931 чылдың октябрь 20-де 9 ажы-төлдү өг-бүлөгө төрүттүнген.

Монгуш Шыраповна 1940 — 1941 өөредилге чылын-да Кызыл-Тайга сумузунун Бел эге чада школазының 1-ги клас-зынга өөренип кирген. Чайгы дыштанылга үезинде ада-ие-зиниң мал-маганын кадаржып, күш-ажылга бичиизинден дадыгып өскөн.

Ачазы суму даргалап чораан киж болгаш, чон-биле ажилдап билер, удуртукчу талантылыг киж чораан. Кожан фашистиг Германия ССРЭ-же халдап кээрге, Кызыл

Үш ийис оолдарның авазы

Шеригге дузалажып, чылыг идик-хеп, аш-чем, мал-маган чылдазын удуртуп турган. Ынчан Монгуш Шыраповна школачы хирезинде ол улуг ажилга идепкейлиг киржип, көзүлбес фронтунун дайынчы-ларының бирээзи апарган.

Суму школазын доос-каш, улаштыр өөрөнгөш, Барыин-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык школазының 7-ги класын дооскан. Өөредилгезин улаштыр Кызыл хоорайның дугаары 2 шко-лазынга уламчылаан. 1950 — 1951 чылдарда 10-гу классты дооскаш, Бай-Тайга кожуунун Тээли ортумак школазынга тыва дыл башкылап эгелзэн. 1952 чылда үе-черге эште-ри-биле Абаканның 2 чыл хуусаалыг башкы институтун

доозуп алган. Оон соонда Чаа-Хөл, Ак-Туруг школаларына Мыжаан Седип, Александра Долай деп эштери-биле башкылап чораанын бо-ла сактып чугаалай бээр. Ол-ла чылдар-да Шожал Күжүгетович Кан-дан-биле өг-бүлө тутканнар.

1958 чылда оларның өг-бүлөзүнге кайгамчыктыг солун болуушкун болган. Өг-бүлөгө хары угда үш ийис оолдар төрүттүнген. Кызыл хоорайның чагырга чери оларның өг-бүлөзүнге изиг, соок суглуг 3 өрээл бажыңы белекке берген. Үш чаштар-ның хары угда төрүттүнгени Тывага бир дугаар болуушкун болган.

Оолдары шору өзүп-доруг келгенде, Монгуш Шыраповна Кызылдың 2 дугаар

школазынга эге класстарга башкылавышаан, тыва дыл кичээлдерин эрттирип турган. Кады ажилдап чораан үе-чер-геи Зоя Сундуевна Кууларны, Сугдер Мачылаевна Соду-намны, Лидия Бирилеевна Ондарны база өске-даа кол-легаларын сактып чугаалап олурар.

1978 чылдар үезинде 2 дугаар школага чаңгыс кол-лективке ажилдап чораан бис. Бичии мага-боттук, кашпагай, чугаакыр башкының мо-гап-шылавазын көрүп, мага ханмас турган бис. Оон эге школага доостурган өөреник-чилериниң санын ончалаары берге.

Амгы үеде бажыңнарывыс кожа-хелбээ чурттап чор бис. Бажыңывыс даштында чараш

спорт шөлүн тудуп каанынга өөрүп, эртеңиң-не сула шим-чээшкinnerни кылып турар.

Бажыңына үнгөн-кир-ген төрөл-дөргүлүңгө, уруг-ларынга шайын кудуп, аш-че-мин делгеп салыр, солун чугааларын хөөрөп олурар. Сеткили ак, дузааргак, төрөл-зирек башкының кадыкшылы эки, ам-даа хөй чылдарда чурттаарының барымдаалары бар.

Үре-түңнелдиг кылып чораан ажил-ижи ат-алдарга, хөй-хөй шаңналдарга чедир-ген. Ол Россия Федерациязы-ның өөредилгезиниң хүндүлүг ажилдакчызы, күш-ажылдың хоочуну, «Иениң алдары» медальдың эдилекчизи дээш хөй-хөй медальдар болгаш хүндүлүг бижиктерниң эдилек-чизи.

/ Антонина ШОЙЖУН,
ТР-ниң өөредилгезиниң
алдарлыг башкызы.

ТЫВА МЕДИАГРУПП

ГАУ РТ «ИД» Тыва медиагрупп» предлагает большой выбор сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации на заказ, а также полиграфические услуги любого уровня сложности в г. Кызыл.

сувениры
С ВАШИМ ЛОГОТИПОМ
tuvamedia@bk.ru
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ В НАЛИЧИИ И НА ЗАКАЗ.

Обр. ул. Полевая д. 6
Т. 8-983-366-28-88

ВАРИКОЗ

лечение лазером
без разрезов и наркоза

9,10 и 11 сентября
в МИНУСИНСКЕ

ведущий хирург-флеболог
из Москвы - Вотяков О.Н.

ЭВЛК - самый современный
метод лечения варикоза

МИНИФЛЕБЭКТОМИЯ

СКЛЕРОТЕРАПИЯ

8-923-213-72-13

г. Минусинск, Абаканская 72

ИМЕЮТСЯ ПРОТИВОПОКАЗАНИЯ. НЕОБХОДИМА КОНСУЛЬТАЦИЯ СПЕЦИАЛИСТА.
ООО НУЗ Медицинский центр «Медис», Лицензия №ЛО-19-01-001125 от 06.06.2019г. ОГРН 1022401537927
12+

Музыкальная передача

“От всей души”

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ
НА РУССКОМ И
ТУВИНСКОМ ЯЗЫКАХ

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

3500

руб.

- 1 песня
- 6 фото
- до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

МУЗЫКАЛЬНОЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ

(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

ШЫН
НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ

«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»

Тыванын
АНЫЯКТАРЫ
Молодежь Тывы

СЫЛДЫСЧЫГАШ

РЕКЛАМА НА РАДИО

«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*ОТ 99 рублей

ИЗГОТОВЛЕНИЕ СУВЕНИРНОЙ ПРОДУКЦИИ

Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением

РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ
УСЛУГ НА САЙТЕ «ИА
«ТУВАМЕДИАГРУПП»

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.

ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ ДҮРГЕНИ-БИЛЕ
СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35 % ЧИИГЕЛДЕЛИГ.

ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН

«ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ»

Адреси: Кочетов кудумчузу, 49
2 дугаар каът.

8-923-338-9188

8-923-267-07-49 2-18-10

ул. Красноармейская, 100
каб. 309

| КИЖИ – БОЙДУСТУҢ ТӨЛҮ |

«Ногаан Россия» – бойдус камгалаар акция

«Ногаан Россия» ниити-российжи экологтуг шимчээшкинни база «Арга-арыгны кадагалаар бис» деп бүгү россияжи акцияны деткиир сорулга-биле сентябрь айда Тыва Республикага бөлүк хемчеглерни эрттирер.

Сентябрь 3-тен 24-ке чедир бүгү республиканың девискээринге неделя санында «Ногаан Россия» деп субботник болур.

Республиканың Арга-арыг ажил-агыиының яамызы бо айда 92 муң чаш ыяшты тарып олуртур. 52 муң хадыңны – Кызылдың, 8 муң хадыңны – Балгазының, 20 муң шетти – Таңдының, 8 муң хадыңны Тес-Хемниң арга-арыг ажил-агыиларына тарып олуртур.

Бойдус камгалаар сорулгалыг акцияга хоорай, кожуун, суур чурттакчыларының хөйү-биле киржири дээрге төрөөн республиказының каас-чараш бойдузун камгалаар, ону чаагайжыдар талазы-биле чорук-херекке буянныг улуг-хуузун киригени болур.

БОК АРЫГЛААРЫНГА ТӨЛЕПТИГ САНАЛ БОЛГАШ ТӨЛЕВИЛЕЛ

Шил, пластик, саазын, лааза, үрелик техника, мобилдиг телефоннарның үрелик удазыннары, эрги эт-сеп, эрги идик-хеп дээш кижилерниң херекчок дээш үндүр октаар бок-сүрээзин бирден бирээ чокка санаары безин шүүттүг апарган. Ынчангаш хоорай, суур чурттакчыларының бок-сүрээзин, тодаргайлаарга, кадыг коммуналдыг бокту арыглааш, ону катап ажыглаар кылдыр болбаазырадыр аргаларны чогаадып, төлевилелдерни, программаларны тургузуп турары билдингир. Россияның экология оператору «Ногаан шаңнал – 2022» деп мөөрейни чарлаан. Аңаа киржир күзүлгү хуу кижилерниң болгаш юридиктиг организацияларның билдиришкенин сентябрь 30-ге чедир хүлээр.

– «Ногаан шаңнал» дыка херектиг чүүлүг саналдарны, тергиин эки төлевилелдерни илередип тыварына кончуг ажыктыг дээрзин эрткен чылын билген бис. Төрөөн чериниң бойдузу дээш сагыш човап чоруур идепкейлиг улус боттарының ажыктыг солун үзел-бодалын ажы-биле илередип болур. Экология ажилына технологтук болгаш чурагайлыг шиитпирни, аргаларны тып көөр дээш, бо чылын «Технологтук болгаш чурагайлыг төлевилелдер» деп номинацияны немезин бис. Чаа-чаа кижилерниң мөөрейге киржип чедип келирин четтикпейн манап турар бис, а эрткен шилилгелерге киржип турган улусту база өөрүп уткуур бис – деп, «Россияның экологтук оператору» компанияның чингине директору Денис Бусцаев тайылбырлаан.

Мөөрей алды номинациялыг: «Хөй-ниитиниң төлевилелдери», «Корпоративтиг төлевилелдер», «Өөредилге төлевилелдери», «Чырыдышкын төлевилели», Технологтук болгаш чурагайлыг төлевилелдер», «Россия-

ның регионнары».

Төлевилел дугайында тодаргай медээни сайтыдан көрүп болур: <https://award.reo.ru>

«Ногаан шаңнал – 2022» мөөрейинге кириген төлевилел бүрүзүн эксперттер хынап бээр. Россияның экология неделязынче чаладып болур. Төлевилелди улаштыр сайзырадыр кылдыр грант ойнадып алыр арга бар. Номинация бүрүзүндөн үш-үш шилиндек төлевилелдерни Москва хоорайга баргаш, боттары мөөрейге киржир.

БАЛГАЗЫННЫҢ АРГА-ЭЗИМИНДЕ

Балгазынның арга-арыг ажил-агыиының девискээринде кандыг үнүштер, чеже ыяштар барыл, үнүш өзүмелдериниң шынары болгаш байдалы кандыгыл деп айтырылганы тодардыр ажилды сөөлгү катап, чүгле 1987 чылда кылган.

«Рослесинфорг», «Востсиблес-проект» албан черлериниң салбырының ажилдакчылары бо чайын күрүнө даалгазы-биле Балгазынның арга-эзимнеринде ыяш бүрүзүнүн хемчээлин, демдектерин, турар черин айыткан картографтыг медээлерни чыыр ажилды доозупкан.

БОЙДУСТУ БОЛГАШ БОДУНАРНЫ КАМНААР

Ырак-узак тайгалардан, арга-эзимнерден тооруктап, каттап чорааш, бойдус камгалаарының болгаш айыыл чок чоруктуң бөдүүн дүрүмнерин утпазы чугула.

«Тайгага кижилерниң чиде бээ-

ри, улустуң буруузу-биле өрт болур таварылгалар удаа-дараа болгулаар апарган. Хай-халап болдурбазы-биле, арга-эзим кирерде, айыыл чок чоруктуң дараазында дүрүмнерин сагылыңар:

- кымның-биле кайнаар, кайы хире үе иштинде каттаар, тооруктаар деп турарыңарны төрелдеринге, чоок кижилеринге чугаалап каар;
- өрт болгаш санитарлыг айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыр;
- кайы таладан келгенин, кандыг черде турлаглап алганын тодардып, ылап сактып, көрүп алыр.
- ижер суун, күш-хүнезинин ап алыр.

- аарып азы бертинген кижиге эмчилер кээринге чедир баштайгы дуза чедирип билер болур ужурлуг.
- барган черинде кожуун, суму чагыргазына, чаңгыс аай дежурный-диспетчер албанына (ЕДДС) азы арга-арыг ажил-агыиына демдегледип алыр.

Демдегледир дээрге боттарын айыыл-халаптан камгалаарының аргазыдыр. ЕДДС чаңгыс аай «112» телефон дугаарыңче долгааш, демдегледип ап болур.

«112» дугаарже долгантарга, автоинформатор дарый дүрген дуза чедирер албаннарның бирээзин шилип алырын сүмелээр. Ол медээни анаа дыңнап алгаш, ЕДДС диспетчериниң харыылап кээрин манаңар.

Ал-бодунарны болгаш бойдушту камгалаар – деп, республиканың Арга-арыг камгалаар яамызының сайыды Темир Сарыг-Хаа сүмелеп турар.

/ Р. ДЕМЧИК.

ЧУГУЛА ХЕРЕК ТЕЛЕФОННАР

ЧАҢГЫС ААЙ
CALL-ТӨПТҮҢ ТЕЛЕФОНУ

122

ДҮРГЕН ЭМЧИ ДУЗАНЫ
ХЕРЕГЛЭЭНДЕ,
103, 112
ДУГААРЛЫГ
ТЕЛЕФОНЧЕ ДОЛГА!

ПОЛИКЛИНИКАЛАР
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Республиканың
уруглар поликлиниказы –
6-14-24, 8-900-160-0015,
8-900-160-3434.

Кызылдың хоорай
поликлиниказы –
3-73-73, 2-88-10

Консультация-

диагностика
поликлиниказы РЭ №1 –
3-72-72, 2-18-63

ГОСПИТАЛЬДАР:

Республиканың
уруглар эмнелгези –
3-24-66, 89293581602

Хөй талалыг эмчи төвү –
89235901323, 6-08-63,
6-08-50, 6-08-53, 6-08-51.

Халдавырлыг аарыглар
эмнелгези

(Чехов кудумчузу,
65 дугаар бажың) –
89235901323, 6-68-80,
6-05-62, 6-40-60.

Перинаталдыг төп –
7-75-77 (call-төп),
2-27-57, 3-04-72.

Теркорпус РЭ №1 – 3-66-77

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика Кызыл
хоорай, Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.

Чарлал килдизи – 2-18-10

Солун чыскаакчылары:

С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак –
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы – 2-17-94

Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албанның Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары –

ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
пар лаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттыг саннары бол
гаш өске-даа фактылары, дыңнадыла-
ры дээш авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекизи:
хуу кижилерге – П6855,
организацияларга – П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар – 21.00, херек кы-
рында – 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефон че долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы
6966 кезек

2022 ЧЫЛДА «ШЫН» СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1005,20
рубль.
Тел.: 2-01-35